

JOACHIM ŚLIWA
(Kraków)

NAJSTARSZA POLSKA PIRAMIDA GROBISKO ARIAŃSKIE W KRYNICY KOŁO KRUPEGO

Egipskie piramidy, czyli grobowe monumenty władców okresu Starego Państwa (ok. 2700–2200 p.n.e.), cieszyły się ogromnym podziwem i uznaniem zarówno współczesnych, jak i późniejszych pokoleń. Zaliczone zostały wręcz do kanonicznego zestawu największych niegdyś technicznych przedsięwzięć ludzkości jako jeden z tak zwanych siedmiu cudów świata starożytnego (jedyń zresztą, który oparł się niszczącej działalności czasu). Rychło też kształt piramidy uznany został za symbol nieśmiertelności i trwałości; wielokrotnie też były piramidy naśladowane, już jednak w formie mniej monumentalnej. Jeszcze w starożytności przykład taki stanowią mogły znacznie mniejsze (mające też odmienne proporcje) piramidy władców z kręgu cywilizacji napatańskiej (ok. 700–300 p.n.e.) i meroickiej (ok. 300 p.n.e. – ok. 360 n.e.) na terenie dzisiejszego Sudanu.

Wraz z postępującą z wolna znajomością cywilizacji egipskiej w czasach nowożytnych, piramida (z nią także obelisk) zaczyna też odgrywać dość znaczącą rolę w sztuce, szczególnie w XVI i XVII wieku, gdy piramidy uznawano wręcz za symbol tryumfu nad śmiercią. W następujący sposób określano wówczas ich funkcję i znaczenie: „Wznosi się niekiedy piramidy z okazji niezwykłych wydarzeń, ale ponieważ są one symbolem nieśmiertelności, najczęściej służą jako pomniki nagrobne, tak jak piramida Cestiusza w Rzymie i piramidy w Egipcie”¹.

Do zapomnianych, a nielicznych przecież dzieł XVII-wiecznej architektury, którym nadano kształt piramidy, należy obiekt znajdujący się na terenie województwa lubelskiego². Zagadkowa budowla, zwieńczona ostro ukształtowaną piramidą, wznosi się w gęstym zagajniku na terenie wsi Krynica, w powiecie krasnostawskim³. Jest to

¹ Charles Augustine d’Aviler, *Explication des termes d’architecture*, Amsterdam 1699, s. 197 (cyt. za: S. Mossakowski, *Mauzoleum Morsztynów w Warszawie a egiptologia XVII wieku*, [w:] id., *Sztuka jako świadectwo czasu. Studia z pogranicza historii sztuki i historii idei*, Arkady, Warszawa 1981, s. 191). Por. także C. Tietze, *Die Pyramide. Geschichte – Entdeckung – Faszination*, Arcus, Weimar – Berlin 1999.

² Budowla sygnalizowana jest również przez Mossakowskiego, *ibid.*, s. 193 i fotografia na s. 195. Zob. też E. Wierzbowski, *Grobisko w Krupem*, *Wiśła* 16, 1902, s. 292.

³ Usytuowana jest mniej więcej w połowie drogi pomiędzy Krasnymstawem a Rejowcem Fabrycznym, na zachód od drogi krajowej 812, w niewielkiej odległości na północ od miejscowości Krupie. Z szosy wiodącej do Rejowca i dalej do Chelma nasz obiekt nie jest obecnie widoczny, choć jeszcze w latach 60-tych XX wieku znajdował się na bezleśnym wzgórzu, panującym nad najbliższą okolicą.

Rzym. Piramida Cestiusza. Fot. J. Renzi

tak zwane Grobisko (nazywane tak w najbliższej okolicy), obiekt sepulkralny wiążący się bez wątpienia z ariańską przeszłością tej ziemi na przełomie XVI i XVII wieku.

Jak się wydaje, najbardziej uzasadniona jest hipoteza łącząca tę niecodzienną budowlę z działalnością podkomorzego chełmskiego, Pawła Orzechowskiego (ok. 1550–1612). W myśl tego przypuszczenia jest to jego kaplica grobowa, a więc zapewne byłby to obiekt wzniesiony już po jego śmierci, czyli w roku 1612 lub nieco później (z całą pewnością w pierwszej połowie XVII wieku); w krypcie pod posadzką kaplicy był niegdyś jego grobowiec, a w pobliżu owego „grobiska” być może znajdował się niewielki ariański cmentarz, na którym miejsce wiecznego spoczynku znaleźć mogli współbracia chełmskiego podkomorzego.

Na masywnym sześcianie, wzniesionym z kamienia uzupełnionego cegłą, otynkowanym, zwieńczonym ceglany gzymsem nakrytym dość wąskim gontowym daszkiem, umieszczono stromą ceglana piramidę (niegdyś zapewne też pokrytą tynkiem). Jej wierzchołek zwieńczony jest masywnym kamiennym piramidionem. Kąt nachylenia ścian piramidy i jej proporcje z całą pewnością nie wskazują na jej staroegipski rodowód, lecz na inspirację zaczerpniętą z rzymskiej piramidy Cestiusza⁴. W sumie wysokość obiektu wynosi około 20 metrów, w tym wysokość samej piramidy około 15 metrów.

⁴ Był to grobowiec Gajusza Cestiusza Epulona, pretora i trybuna ludowego (inskrpcja *CIL* VI 1374), wzniesiony w Rzymie koło Porta Ostiensis w latach 18–12 p.n.e. Nadano mu kształt stromej piramidy usytuowanej na bazie z trawertynu o wymiarach 29,5 na 29,5 m; konstrukcja samej piramidy wykonana została z cegieł, pokrytych marmurowymi płytami. W jej wnętrzu mieściła się komora grobowa o wymiarach 4,10 na 5,95 m, pokryta malowidłami. Wysokość piramidy wynosiła 36,4 m. W III w. włączona została w obręb murów aureliańskich. Wybór takiego kształtu grobowca łączyć można z dużym prawdopodobieństwem z podróżą do Egiptu, odbytą niegdyś przez Cestiusza. Proporcje tej piramidy, odmienne od piramid egipskich z okresu Starego Państwa, odegrały istotną rolę w egiptyzujących budowlach europejskich czasów nowożytnych.

Krynica koło Krupego.
Tzw. Grobisko czyli piramida grobowa Pawła Orzechowskiego (1612).
Fot. Jakub Śliwa

W konstrukcji stanowiącej podbudowę piramidy znajdowała się kaplica grobowa, a w krypcie pod jej posadzką – jak już wspomniano – miejsce pochówku Pawła Orzechowskiego. Z wystroju kaplicy nie pozostał do dziś najmniejszy nawet ślad, wewnątrz jest zrujnowane, niemal w całości pozbawione tynku. Kaplica nakryta jest ceglany sklepieniem kolebkowo-krzyżowym wspartym na narożnych pilastrach. Wejście do kaplicy, wyznaczające jej ścianę frontową, odznacza się półkolistym zwieńczeniem, natomiast powyżej usytuowane jest niewielkie okrągłe okienko (analogiczne okienka umieszczone się także na pozostałych ścianach kaplicy).

Paweł Orzechowski herbu Rogala (urodzony około 1550 r.) był w kręgu arian, braci polskich, postacią znaczną⁵. Znany był jako świątły, zaangażowany obywatel (w latach 1565–1570 odbył studia w Lipsku), niestroniący również od działalności

Ponadto w Rzymie znajdowała się też inna, większa piramida. Wznosiła się ona na brzegu Tybru, w pobliżu Zamku Anioła i znana była jako *Meta Romuli* (została zburzona w XVI wieku).

⁵ Sporo uwagi poświęcił mu Stanisław Tworek. Zob. m.in. jego następujące opracowania: *Działalność polityczna i reformacyjna Pawła Orzechowskiego*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 4, 1959, s. 89–112; *Działalność gospodarcza Pawła Orzechowskiego*, *Annales Universitatis Mariae*

Grobisko w Krynicy koło Krupego.

Fot. Jakub Śliwa

politycznej (m.in. jako poseł ziemi chełmskiej). Wychował się w środowisku innowierczym, początkowo jako wyznawca kalwinizmu, natomiast po roku 1570 przyłączył się do braci polskich. Jako publicysta poruszający zagadnienia teologiczne, wzywał również do porozumienia się szlachty arikańskiej i katolickiej. Od początków swej działalności politycznej związany był z kręgiem Jana Zamoyskiego (1542–1605), między innymi w roku 1573 uczestnicząc w poselstwie udającym się do Francji, by następnie towarzyszyć do kraju Henrykowi Walezemu. W roku 1575 Orzechowski opowiedział się za wyborem Stefana Batorego na króla Polski, a w czasie sejmiku elekcyjnego w roku 1587 domagał się wyboru Zygmunta, królewicza szwedzkiego, i następnie witał go w Gdańsku wraz z całą delegacją.

Paweł Orzechowski zasłużył również na miano opiekuna arikańskiego życia religijnego. Ufundował zbór w swych dobrach Krupe, a następnie (1590) także w Surażu, a ponadto opiekował się zбором w Piaskach, którego założycielem był jego brat Stanisław.

Na szczególną uwagę zasługuje owocna działalność gospodarza Pawła Orzechowskiego. Jego dobrze administrowana posiadłość w Krupem przynosiła znaczne zyski, ponadto był dzierżawcą ruskiej komory celnej, zajmował się pożyczaniem pieniędzy na znaczny procent, dzierżawił też inne dobra i folwarki. Orzechowski był właścicielem trzech miast (Bełżyce, Piaski, Rejowiec), 23 wsi, dwóch kamienic w Lublinie i innych posiadłości oraz źródeł dochodu. Paweł Orzechowski zmarł w Krupem 21 marca 1612 roku.

Jak już wspomniano, Orzechowski rezydował we wsi Krupie, gdzie z jego inicjatywy wzniesiony został imponujący zespół zamkowy, zapewne na miejscu dawnej siedziby Krupskich herbu Korczak. Renesansowo-manierystyczny kompleks z końca XVI wieku rozbudowano i nadano mu ostateczny kształt w latach 1604–1608 (zrujnowany od drugiej połowy XVIII wieku)⁶. W Krupem znajdował się również ufundowany przez niego zbór ariański. Natomiast na wschód od zespołu zamkowego uwagę zwraca klasycystyczny dwór, wzniesiony przez Jana Michała Reja, starostę nowokorczyńskiego, ukończony po roku 1782, przebudowany około roku 1840, z pozostałościami założenia parkowego z pierwszej połowy XIX wieku⁷.

Krynicka piramida grobowa uległa dość istotnym zniszczeniom w czasie drugiej wojny światowej. Z tego też względu w latach 1956–1957 poddano cały obiekt gruntownej renowacji (odbudowano wówczas także sklepienie kaplicy), zabezpieczając jednocześnie wszystkie otwory prowadzące do wnętrza. Od tego czasu sytuacja uległa jednak zdecydowanej zmianie na niekorzyść. Metalowe drzwi prowadzące do niedostępnej niegdyś kaplicy od lat stoją otworem, rozbite i zawałone jest sklepienie krypty. Znaczne są też zniszczenia i ubytki murów od strony zewnętrznej, zerwana instalacja odgromnika. Dla całej struktury Grobiska szczególnie niebezpieczne są zniszczenia i ubytki gontowego zwieńczenia kaplicy (tuż poniżej samej piramidy), powodujące przenikanie wody do wnętrza całej budowli.

Zadaniem niezwykle pilnym i istotnym jest sporządzenie dokładnej dokumentacji obiektu, jego szczegółowych pomiarów i badań architektonicznych. Nawet niewielka – choć mająca istotne znaczenie – wzmianka w *Katalogu zabytków sztuki* pozbawiona jest bowiem planu i innych podstawowych informacji⁸.

Piramida w Krynicy niszczeje z roku na rok i bez szybkiej ingerencji konserwatorów skazana jest na rychłą zagładę. Ściany zewnętrzne (a także wewnątrz kaplicy grobowej) pokryte są przypadkowymi napisami, wszędzie pełno jest odpadków i zanieczyszczeń, najbliższa okolica zarośnięta jest chaszczami. Tuż obok Grobiska, o czym świadczą wyraźne ślady, odbywają się nie tylko pikniki, rozmaite spotkania przy ogniskach, lecz także zwykłe libacje alkoholowe. Budowli nie chroni ogrodzenie, brak śladów działań urzędowego lub tylko społecznego opiekuna. O znaczeniu historycznym i randze tego

⁶ Zob. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VIII: *Województwo lubelskie*, z. 8: powiat krasnostawski, inwentaryzując przeprowadziły T. Sulerzyska, F. Uniechowska, B. Rowińska, Instytut Sztuki PAN, Dział Inwentaryzacji Zabytków, Warszawa 1964, s. 32–35.

⁷ *Ibid.*, s. 35–37.

⁸ W trakcie krótkiej i w zasadzie przypadkowej wizyty w Krynicy w dniu 30 czerwca 2005 r. nie zdołałem wykonać nawet podstawowych pomiarów zabytku.

unikatowego zabytku nie informuje najmniejsza nawet tablica w jego pobliżu, choć urząd gminy Krasnystaw reklamuje Grobisko na stronie internetowej⁹.

Lista budowli grobowych na ziemiach polskich, którym nadano kształt piramid, nie jest zbyt obszerna. Są to bez wątpienia obiekty dość rzadkie, a dobór takiego właśnie kształtu miał zazwyczaj odpowiednie uzasadnienie. Jak już powiedziano, piramida jako pradawny symbol wieczności i nieśmiertelności nadawała się szczególnie do celów sepulkralnych. Korzystali nieraz z tej symboliki dysydenci, czasem też osoby szczególnie zainteresowane cywilizacją starożytnego Egiptu.

Grobisko ariańskie z Krynicy jest budowlą, którą umieścić należy na czele takiej listy, jest ono bowiem najstarsze (1612), a ponadto należy do budowli tego typu, którym nadano szczególnie monumentalny charakter (jest to też najwyższa z polskich piramid)¹⁰. Kształty zbliżone do naszej budowli miała też piramida grobowa kasztelana trockiego Aleksandra Prońskiego (był wyznania kalwińskiego), wzniesiona pod Beresteczkiem w 1631 roku. Wspomnieć należy tu także o niezrealizowanym projekcie warszawskiego kościoła bonifratrów, którego autorem był Tylman z Gameren (około 1669)¹¹. Późniejsze już znacznie są następne piramidalne budowle, w tym między innymi obiekt z Karczewa koło Warszawy (wzniesiony przypuszczalnie w roku 1794 dla upamiętnienia poległych w bitwie stoczony przez oddziały dowodzone przez Jakuba Jasińskiego z rosyjskimi wojskami Suworowa), pomnik rotmistrza Franciszka Łakińskiego (oficera napoleońskiego, zmarłego w 1845 roku) w Wągrowcu koło Piły, grobowiec Władysława Trojanowskiego w Aleksandrowie Kujawskim, grobowiec rodziny Skrzyńskich w Zagórzanach koło Gorlic (1905) oraz piramida grobowa rodziny Kulczyckich w Międzybrodziu pod Sanokiem (1936)¹². Dodać należy, że motyw piramidy (także mastaby i obelisku) występował oczywiście znacznie częściej w europejskiej sztuce sepulkralnej, głównie na XIX-wiecznych cmentarzach, ale jest to już oddzielne zagadnienie¹³.

ARGUMENTUM

Narratur de tumulo pyramidalis, sub quo sepultus esse videtur anno MDCXII Paulus Orichovius, subcamerarius Chelmensis, vir apud Fratres Polonos magna auctoritate praeditus.

⁹ <http://www.krasnystaw.ug.gov.pl/turystyka/turystyka.html>.

¹⁰ Być może w trakcie szczegółowych poszukiwań archiwalnych udałoby się ustalić dane dotyczące twórcy-architekta tej niecodziennej budowli.

¹¹ Zob. S. Mossakowski, *Mauzoleum Morsztynów...*, s. 189–201.

¹² Wspomnieć należy również o grobowcach w kształcie piramid, wzniesionych przez niemieckie rody von Eben und Brunnen w Rożnowie koło Strzelina (ok. 1780) oraz von Fahrenheid w Rapie na Mazurach (1811).

¹³ Por. m.in. B. Piątek, A. Ćwiek, *Egiptyzujące grobowce na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie*, *Meander* 47, 1992, s. 529–532 oraz J. Śliwa, *Egiptyzujące pomniki grobowe na londyńskim cmentarzu Brompton*, *Meander* 51, 1996, s. 633–643, a także artykuł Adama Tyszkiewicza w tym numerze *Meandra*.